

Dr. ERDŐ JÁNOS

A DOGMATIKUS KERESZTÉNYSÉG TANÍTÁSA A SZENTLÉLEKRŐL

A katolikus, görögkeleti és ortodox protestáns dogmatika mai állása szerint kívánom a dogmatikus kereszténység szentlélekről szóló tanát ismertetni úgy, amint az az évszázadok folyamán kialakult. Megjegyezni kívánom, hogy a trinitológiai, krisztológiai és szentlélekkel kapcsolatos kérdésekben következetesen érvényesült a görög bölcséleti szellem.

1. A szentlélekről szóló tanítás hosszú időn át háttérbe szorult a dogmatikában. A teológiai és egyháztörténet vonatkozó szakaszai különösen szegénységet árulnak el a szentlélekről szóló tanítás tekintetében Ennek oka egyrészt az volt, hogy az őskereszténység egyházi tanfejlődés folyamán a szentlélek tana alakult ki a legkésőbbben. A másik ok az a hit volt, hogy a szentléleknek nincs önálló munkája a háromságban, csupán az a feladata, hogy az Atyáról és Fiúról tegyen bizonyosságot.

Az apostoli korban a szentlélekről négy felfogást ismertek:

- a/ a szentlélek Isten egyik attribútuma;
- b/ a szentlélek személytelen isteni erő;
- c/ a szentlélek Isten ajándéka;
- d/ a szentlélek isteni személy.

A szentlélek kérdése nem váltott ki nagyobb érdeklődést. Erről tanúskodik a 325-ben Niceában tartott első egyetemes zsinat állásfoglalása. A zsinat megelégedett azzal, hogy hitvallásában egyszerűen megvallotta a hitét a szentlélekben: „És hiszünk a szentlélekben”.

A szentlélek természetével, az Atyához és Fiúhoz való viszonyával a zsinat nem foglalkozott.

2. A niceai hitvallás megállapítása a szentlélekről sokak előtt hiányosnak, elégtelennek tűnt fel, annál is inkább, mert egyes egyházatyák már használták a „trias-trinitas” kifejezést az „Atya, Fiú és Szentlélek” együttes jelölésére. A szentlélek fogalma a niceai zsinat után került az érdeklődés középpontjába. Vita tárgyát képezte: kitől származik a szentlélek, és miben különbözik az Atyától és Fiútól. A vitában résztvevő teológusok és teológiai pártok jellegzetes felfogásait röviden a következőkben összegezzük.

Sabellius szerint az atya, fiú és szentlélek csak pusztá nevek, Isten különböző tulajdonságait jelölik. *Samosatai Pál* hasonlóképpen azt tartja, hogy a fiú és a szentlélek Isten attribútuma. *Tertullianus* felfogása az, hogy a fiú és a szentlélek Istentől származik, Isten a gyökér, fiú a fa, és szentlélek a gyümölcs. Istentől erednek, és egyesülésben maradnak vele.

Caesareai Eusebius már úgy beszél a Lélekről, mint amely az Atyától létezik, vele örökkévaló, fensőbbségben és hatalom egyenlő, és mindig a Fiúval van. *Nazianzi Gergely* a szentlelket Isten erejének tartotta. *Justin Marzit* szerint az Atya, és aki tőle származik: a Fiú és a Szentlélek, tisztelendő és imáandó. Az *ariánusok* és *semiariánusok* (318–800) a szentlelket a Fiú első teremtményének nevezték, a hangsúlyt a szentlélek munkájára helyezték.

Azok között, akik a szentlélek személyiségét és istenségét tagadták leginkább, kitűnt a semariánus *Macedonius* konstantinápolyi püspök és tanítványa, *Marathónius*, akik a szentlelket egyszerű teremtményének tartották és a Fiú szolgájának. Tanításuk széles körben terjedt Keleten, innen van, hogy a szentlélek istenségének tagadóit az ókorban „macedonianusoknak” vagy „Pneumatomachusoknak” nevezték. A 362 és 363-ban Alexandriában tartott zsinat elvetette Macedonius tanát; Damasus római püspök 380-ban hasonlóképpen állást foglalt ellene.

Athanasius az ariánus, semiariánus és macedonianusok által veszélyeztetve látta a Fiú istenségét. Éppen ezért szükségesnek látta, hogy a niceai zsinat által nyitva hagyott kérdést: a szentlélek személyiségét és az Atyával és Fiúval való viszonyát pontosabban határozzák meg. Törekvését nem tudta megvalósítani, mert 373-ban meghalt. Athanasius felfogását hirdették: *Nagy Basilius*, *Nyssai Gergely*, *Didymus* és *Epiphanius*.

Nyugaton is több zsinatot tartottak 369-380 között, melyen Athanasius felfogásához hasonló nézetet fogadtak el. Ez tűnik ki Damasus római püspöknek a keleti egyházhoz intézett leveléből is, melyet 146 keleti püspök fogadott el a 378-ban tartott antiochiai zsinaton.

3. A niceai hitvallásban nevelt Nagy Teodoziusz császár (376-395) nem sokat törődve a létező viszonyokkal, csak a niceai hitvallást követőket tartotta igaz keresztényeknek, akik ellenkező nézetet vallottak, azokat eretnekeknek minősítette, és üldözte őket. 381-ben összehívta Konstantinápolyba a 2-ik egyetemes zsinatot azzal a céllal, hogy megerősítse a niceai hitvallást, és megalkossa az egyház tanítását a szentlélekről.

A zsinaton csak a keleti püspökök vettek részt, a nyugatiak távol maradtak.

Mint hogy a macedonianusok a szentléleknek csak istenségét tagadták, eredetével közvetlenül nem foglalkoztak, a zsinat úgy vélte, hogy eleget tesz kötelességének, ha a Szentléleknek az Atyától való származását, és ezzel az Atyával való egyelnyűségét állapítja meg; a Szentléleknek a Fiúhoz való viszonyával pedig nem foglalkozott.

A konstantinápolyi zsinat újból megerősítette a niceai hitvallást, és annak a szentlélekről szóló 8. tételét kibővítette a következőkkel:

„És hiszünk a Szentlélekben, elevenítő Úrban, ki az Atyától származik, akit az Atyával és Fiúval együtt imádunk és dicsőítünk; és aki a próféták által szólott”.

Ezt a kibővített hitvallást nevezik „nicea-konstantinápolyi” szimbólumnak, mely minden görögkeleti egyháznak ma is hivatalos hitvallása.

A zsinat nem foglalkozott a Szentléleknek a Fiútól való eredetével, azért továbbra is megmaradt a Fiú és Szentlélek bizonyos alárendeltségi helyzetben

Figyelemre méltó Nazianzi Gergely megfigyelése, aki rávilágít azokra a gyakorlati megfontolásokra, melyek miatt a három isteni személy istenségét csak rendre ismerték el: „Az Ószövetség világosan nyilatkoztatta ki az Atyát, homályosan a Fiút. Az Újszövetség föltárta a Fiút, és jelezte a Lélek istenségét. Ma a köztük élő Szentlélek világosabban jelenti magát. Veszedelmes lett volna ugyanis akkor, mikor az Atya istensége még nem volt elismerve, nyilván hirdetni a Fiút, és míg a Fiú istensége még nem volt elismerve, ránk erőltetni a Szentlelket”. (Schütz Antal: Dogmatika, I. kötet, Budapest, 1923. 228 l.)

A szentlélekről folyó vitákat a konstantinápolyi zsinat zárta le. Az elfogadott hitvallásról a 8. századig jelentősebb vita nem volt.

4. A konstantinápolyi zsinat után századokon át nem sok szó esett a szentlélekről. A 6. században nyugaton kerül előtérbe, és indul meg a vita a Szentléleknek Fiútól való származásáról, melyet a zsinatok még nem állapítottak meg. A vita teológiai irányvonalát meghatározta az a sajátos jelenség, hogy a háromságtan-fejlődés különböző irányt vett Keleten és Nyugaton. Keleten a háromságtanban elsőséget tulajdonítottak a megkülönböztetésnek, és a három isteni személy különállóságát hangsúlyozták. Ezzel szemben Nyugaton a lényeg egységére, a három isteni személynek egymáshoz való szoros viszonyára helyezték a hangsúlyt.

A nyugati egyházban Augustinus volt az első, aki teológiailag megalapozza és hirdeti a Szentléleknek a Fiútól való származását is: „Miért ne higgyük, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, midőn ő a Fiúnak is lelke?” (Tract 99 in Joan n.7) A latin egyházatyák - Jeromos, Ambrosius és mások - a szentlélek kettős származása mellett foglaltak állást. A görög egyházatyák közül elsősorban Athanasius hirdeti a Fiútól való származást, felfogását magukévá tették Cyrillus, Epiphanius, Didymus.

A nyugati egyház a középkor elején olyan helyzetbe került, hogy dogmatikai és missziós szempontból kénytelen volt a szentlélek származásáról szóló konstantinápolyi zsinati végzésen változtatni. Az történt ugyanis, hogy több nyugateurópai nép - keleti és nyugati gótok, longobárdok, vandálok stb. - a kereszténységet annak ariánus formájában ismerték meg. Az arianizmus a háromságon belül bizonyos szubordinációt tanított: a Fiút az Atyánál kisebbrendűnek, istenségét pedig időhöz kötöttnek tartotta. A Szentlelket pedig a Fiú teremtményének hirdette. A nyugati egyház a Fiú isteni tekintélyének védelmében a Szentlélek kettős származása mellett foglalt állást, szemben az arianizmussal.

Ilyen előzmények után került sor 547 majd 589-ben a toledo-i tartományi zsinaton (Hispania) a nicea-konstantinápolyi hitvallás szentlélekről szóló részének kiegészítésére a következők szerint:

„És (hiszünk) a Szentlélekben, megelevítő Úrban, aki az Atyától és Fiútól származik...” (Ex Patre Filioque procedit). Ez a kiegészítés „Filioque” néven ismeretes a teológiatörténetben.

A nyugati egyház a szentlélek kettős származása tanának elfogadásával az Atya, Fiú és Szentlélek közös lényegülését erősítette meg.

A „Filioque” eleinte helyi jellegű, nem hivatalos tan volt, és csak fokozatosan terjedt el Nyugat-Európában. A frank birodalomban 809-ben az aacheeni zsinat fogadta el és tette kötelezővé. Itáliában VIII. Benedek pápa, II. Henrik német-római császár nyomására, 1014-ben iktatta be a római egyház hitvallásába. Az 1215. évi laterani, az 1274. évi lyoni és az 1439 évi florenci zsinaton a „Filioque”-tétel a nyugati egyházban véglegesen elfogadást nyer.

A nyugatiak a „Filioque”-tant a keleti egyházzal is el akarták fogadtatni. A keletiek állást foglaltak a toledo zsinat határozata ellen, és a nyugati egyházat a nicea-konstantinápolyi hitvallás meghamisításával vádolták.

A „Filioque”-tan vitája a két egyház között a 8. századtól erősödik meg Damaszkuszi Jánossal és Photius konstantinápolyi pátriárkával. A keletiek fő dogmatikai érve az volt, hogy a „Filioque”-tan Istenben két eredetet tételez fel: az Atya és Fiú, és így veszélyezteti Isten egységét, valamint a Szentlélek alárendeltségét emeli ki a Fiúval szemben. A nyugati egyház azzal védekezett, hogy a nicea-konstantinápolyi hitvallás kibővítéséhez joga volt, mert Krisztus megparancsolta, miszerint az egyház szükség esetén fejtse ki a kijelentést, és a tévedések ellen azt védje meg. Az egyháznak nyomós oka volt, hogy „Filioque”-tan elfogadásával megvédje önmagát az arianusok ellen.

A „Filioque”-vita a II. században teljes egyházszakadáshoz vezetett, melynek dogmatikai érveit a keleti egyház részéről Photius pátriárka fogalmazta meg a 866-ban kiadott Enciklikájában. Photius eretnekségnek minősítette elsősorban a nicea-konstantinápolyi hitvallás azon tételét, hogy a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik, valamint a nyugati egyház eltérő liturgiai szokásait és gyakorlatát. A szakadás hivatalos formát nyert Caerularius Mihály konstantinápolyi pátriárka és IX. Leó pápa idejében 1054. július 16-án. Mindkét egyház kizárólag magának követelte a „katolikus” jelleget.

1054 után pápák és uralkodók, papok és világiak próbálkoztak, ha nem is mindig önzetlen és tiszta szándékkal, a keleti és nyugati egyház újraegyesítésével. A pápák hatalmi törekvései és a keresztes háborúk, melyek kíméletlenül léptek fel a keleti egyház és papság irányában, még feszültebbé tették a két egyház közötti viszonyt. A bizánci császárok, politikai érdekből, midőn a török hatalom fenyegetővé kezdett válni, a Nyugattól remélt fegyveres segély fejében hajlandók voltak egyezkedni Rómával. Ezek a kísérletek is azonban meghiúsultak a nép és a papság ellenállása miatt.

Az első komoly próbálkozás a lyoni zsinaton történt 1247-ben, de kevés eredménnyel. Több reménnyel biztatott a florenci zsinat 1439-ben, mivel ott jelen volt VII. János bizánci császár és József konstantinápolyi pátriárka a keleti egyház és IV. Jenő pápa képviselői a nyugati egyház részéről. A császárnak sürgős volt az unió és a remélt nyugati segítség, mivel a törökök már Bizánc közelében állottak. A létrejött egyezés értelmében a keleti egyház elfogadja a Szentléleknek a Fiútól való származása tanát, a római pápa primátusáról és a tisztítóvízről szóló tant. Ennek alapján nevezték a római egyházzal egyesült keleti keresztényeket „görög katolikusoknak”. Mivel léteznek nemcsak görög rítusú keresztények, hanem bizánci rítusú ukrán, ruszin, román, bolgár stb. keresztények is, helyesebb volna az „unitus” kifejezést használni.

Az 1439-ben megkötött egyezség rövid életű volt; 1453-ban a törökök elfoglalták Konstantinápolyt, s ezzel a kiegyezés a keleti egyház számára érvénytelenné vált.

Első tartósabb uniót, a florenci zsinat határozata alapján, Róma az ukránokkal kötött 1596-ban; a románok uniója 1697-ben jött létre, amikor Teofil metropolita az egyesülés okmányát aláírta.

5. A reformáció nem hozott lényeges változást a szentlélek tanában. A reformátorok ebben a kérdésben Melancthon felfogását fogadták el: „Mi az istenség titkait imádjuk. Ez helyesebb, mintha kutatnánk azokat” (Loci communes c. munkája). Luther, Zwingli és Kálvin, anélkül, hogy a „Filioque” teológiai jogosultságát kétségbe vonták volna, a nyugati egyház szentlélek-tanát a ketős származással változatlanul átvették.

A mai ortodox protestáns teológiát a szentlélek kérdése túlságosan nem foglalkoztatja. A teológusok a „Filioque”-tant illetően a vélemények széles skáláját képviselik. Az egyik véglet Barth Károlyéval azonos: fenntartás nélküli ragaszkodás a „Filioque”-tanhoz, a másik véglet a teljes érdektelenség.

Újabban egyre nagyobb teret hódító elgondolás a protestáns teológusok között (Lukas Vischer, Jürgen Moltmann és mások) az egész vitatott kérdés-komplexum megoldására: a „Filioque” és az új, a Fiú és Szentlélek szoros kapcsolatát kifejezésre juttató, ugyanakkor a szubordinációt megszüntető tanítással való helyettesítése lenne.

Hosszú évszázadokon át a nyugati és keleti kereszténység csak a maga álláspontját ismételte. Haladásnak tekinthetjük, hogy párbeszéd kezdődött az Egyházak Világtanácsának Hit és Szervezet Bizottságában. A szentlélek-tanának egész problématikája előtérbe került 1981-ben a nicea-konstantinápolyi hitvallás 1600. évfordulója alkalmából a Klingenthalban tartott konferencián. Katolikus részről bizonyos eredmények történtek. II. János Pál pápa 1990 novemberében tett nyilatkozatában elismerte, hogy a „Filioque” későbbi betoldás a hitvallásba a nyugati kereszténység részéről. Azonban ez a tan csupán azt a szoros kapcsolatot akarja kifejezni, amely a szentháromságon belül a Fiú és Szentlélek között van. Véleménye szerint a „Filioque” nem okozta, csupán elmélyítette azokat az ellentéteket, amelyek a keleti és nyugati kereszténység között már korábban megvoltak, és az 1054. évi egyházszakadáshoz vezettek (EP 1990. 449. sz.)

A jövőt illetően meglepő változásra, a „Filioque”-tan elhagyására sem a keleti, sem a nyugati kereszténység részéről nem számíthatunk. Mindkét fél mereven ragaszkodik a maga hagyományos szentlélek-tanához.

A mai görögkeleti, katolikus és ortodox protestáns dogmatokák a szentlélek személyéről, természetéről és eredetéről nagyon röviden szólnak, de annál részletesebbek a szentlélek munkájáról.

A Szentlélekről azt mondja a nicea-konstantinápolyi hitvallás, hogy „megelevenítő Úr”. Eszerint a Szentléleknek nemcsak annyi a munkája a háromságban, hogy bizonyosságot tegyen a másik két isteni személyről, hanem egyúttal áthatja ő is mindkét személy munkáját. A Szentlélek jelen van a teremtésnél. Isten lelke által ad életet mindennek. Isten lelke az, aki külön karizmát

ad az Ószövetség választottainak és a prófétáknak. Ugyancsak ez a Lélek az, ki ajándékot oszt a világban a tudomány és művészet művelésére. A Szentlélek részt vesz a Fiú munkájában is. Ott van Krisztus megkeresztelésekor, földi szolgálatában, prófétai működésében. A megelevenítő lélek ott van a feltámasztásban, és aztán az egyház megalakulásánál. A Szentlélek támasztja a hitet a hívő emberben és gyülekezetben, amelynél fogva képesek vagyunk elfogadni a Krisztus kereszthalálának és feltámasztásának gyümölcsit. És a Szentlélek ott lesz az újjáteremtésben is.

A kereszteni ember Szentlélekkel való közösségének etikai következménye az, hogy szabaddá tesz a bűntől és a törvénytől, hogy szabad lélekkel harcoljunk a gonoszság ellen. A Szentlélek a szabadság lelke (2Kor 1,17). Aki „Lélek szerint él”, az leigazza a testi indulatokat, és az új élet szerint jár (2Kor 12,8). Az új életben járásnak gyümölcsei vannak, ezek az új élet látható jelei Isten dicsóságára és a felebarát javára (Gal 5,16 kk;5,25) A Lélek az egység Lelke (Ef 2,18)

A Szentlélek munkája egyszóval átfogja az egész világtörténetet és benne az üdvözítés történetét. „A Szentlélek nélküli kereszténység reménytelen kereszténység, amelyiknek csak múltja van, jelene erőtlenségre, jövője távlati nélküli.” (H.Berkhof: Teologie des Heiligen Geistes, 1968).

Dr. REZI ELEK

AZ UNITÁRIUS KERESZTÉNYSÉG FELFOGÁSA A SZENTLÉLEKRŐL*

1. A téma teljesebb megragadása érdekében néhány bevezető gondolatot szeretnék megszólaltatni.

Köztudott, hogy a kereszténység felfogása a szentlélek kérdésében nem egységes, sőt olyan véleménykülönbségek voltak és vannak (lásd például származása, a Filioque-tan), amelyek teológiailag megosztották a kereszténységet, és a teológiai egység helyreállítása napjainkban is elég reménytelen feladatnak tűnik. Nem állítjuk azt, hogy a szentlélek származásának különböző értelmezése vezetett az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadáshoz (szkizma), de annak egyik feltétlenül nyomós oka volt.

A dolgozat célja nem az általános kereszteni tanítás bemutatása, hanem az, hogy az unitárius kereszténység szempontjából vizsgálja és lehetőség szerint tisztázza a szentlélek helyét és szerepét teológiánkban. Ezért a történeti mérlegelést, vagy összehasonlítást csak ott tesszük meg, ahol erre feltétlenül szükség van, és a dolgozat célja azt megköveteli.

* Elhangzott az 1998. november 20-21. között Budapesten tartott teológiai konferencián